

- 21 -

Stanislav Macháček
Muzeum hl. m. Prahy, Praha

Nález zprávy o vytvoření orloje
Starého Města r. 1410

Dosavadní odborná literatura označuje za tvůrce staroměstského orloje Hanuše z Růže. Děje se tak na základě písemné zprávy o orloji, kterou sepsal r. 1570 Jan Táborský z Klokočské Hory. Zpráva obsahuje nejen nejstarší zevrubný popis mechanismu orloje, ale i historickou část, která je jediným pramenem udávajícím Hanuše jako zhotovitele orloje.

Originál Táborského Zprávy je uložen v Archivu hl. m. Prahy. Počátkem 17. století byl pořízen jediný doposud známý přepis, který byl připojen k 1. dílu památných knih "Chaos rerum memorabilium" a který shořel při požáru Staroměstské radnice v r. 1945.¹ Asi před rokem získal Archiv hl. m. Prahy z likvidované soukromé sbírky další, dosud neznámý přepis Táborského. Je to rukopis mající 51 listů, vázaný v hnědé kůži, který je označen: Zpráva o orloji prasském 1588². Zpráva Táborského končí na 27. listu. Rukopis byl zřejmě určen jako pracovní pomůcka staroměstským orlojníkům. Svědčí o tom nejen množství zápisků na listech, které zůstaly po dopsání textu Táborského prázdné, ale i poznámky, které jsou vepsány přímo po stranách textu.

Zmiňují se zde zatím jen o té části materiálů v rukopise obsažených, které, jak se zdá, mají zásadní důležitost pro objasnění vzniku orloje. Na jejich základě je možno předpokládat, že orloj byl vytvořen již r. 1410 orlojníkem Mikulášem z Kačaně.

Poznámky v rukopise nejen odporují připsaným slovem "omyl" Táborského tvrzení, že "orloj ... dělal jest nějaký mistr Hanuš okolo léta 1490", ale připomínají zároveň, že "jest v kanceláři hořejší nalezen list, jehož datum léta 1410, z něhož se vyrozumí kdo jest ten kus dělal a co za to mu dáno." Německý opis tohoto listu i jeho český překlad je připsán na prázdných listech rukopisu hned za koncem zprávy Táborského. Pro pozoruhodný obsah uvádím český překlad v úplnosti. Jde o list purkmistra a konšelů Starého Města Mikuláši orlojníkovi z 9. října 1410:

1. V. Rosický, Staroměstský orloj v Praze, Praha 1923, str.9.
2. Archiv hl. m. Prahy, rkp. 7916. (Přepis byl pořízen z příkazu staroměstských písařem Matoušem Carchesiem Jablonským r. 1587).

"My purkmistr a rada velikého města Prahy známo činíme tímto listem vůbec přede všemi kdež čten, slyšán a viděn bude.

Poněvadž Bůh všemohoucí vedle své nestihlé moudrosti všechna stvoření obdařuje dary rozličnými, některé obdaří urozeností, jiné bohatstvím, jiné pokorou, jiné uměním a vnuknutím vysokých smyslův a tak podle své vůle jednomu každému ne bez zvláštní příčiny dary své uděluje, aby lidé vespolek sobě pomáhali a v pravé lásce jeden druhého bráně nésti se snažili a jakož jest slovatný muž mistr Mikuláš z Kaďaně, přísežný mistr orloje našeho, kteréhož jsme přijali k dobremu vši obce, aby náš orloj lépeji sprevil, nežli jest mistr Albrecht to před ním učinil, začez jemu 10 kop gr. ročního platu z Rathauzu našeho dávatí máme, polovicí na den sv. Havla a druhou polovicí na sv. Jiří, jakož jsme to tolikéž mistru Albrechtovi dávali. Obzvláště pak, že jesti dotčený mistr Mikuláš vedle svého mistrovství a smyslu přirozeného tomuto městu a vši obci ku poctivosti udělal Astrolabium, v němž slunce svůj pravý běh³ vykonává jako na obloze nebeské, přitom se spatřuje jak slunce každého dne vychází a zapadá ukazujíc poledne i půlnoci s rovnými i nerovnými hodinami, při tom jest také sféra, kteráž ukazuje každodenně na kterém znamení zlým nebo dobrým jest jako i kdy měsíce přibejvá neb ubejvá každé čtyři neděle jako na nebi - tolikéž, kdy měsíc nový nebo na plně jest, nadto nepsány jsou všickni svátkové přes celý rok na předním kole, kterážto kola s jejich hnutím mají třiceti kol s třemi tryby, kteréž davši k tomu své železo na svůj náklad a vedle smyslu svého s velikou prací udělal. K tomu i udělal nová kola k velikému orloji v straně bicí s svým vlastním nákladem, kteréžto takové jeho náklady a těžké práce, kteréž městu tomuto k poctivosti činil a i déle činiti bude přisobie pováživše. Poněvadž každý dělník, aby mu mzda jeho dána byla hoden jest. Protož jsme s dobrým rozmyslem naším svrchu psanému mistru Mikulášovi a dědicům jeho za odměnu učinili a jemu dům dalí vedle brány městské kdež se do Nového Města na Konšký trh jde na příkopích městských, blíže našich chlebných kotcův, kterýž on rozšířil a sám na svůj náklad vystavěl, k tomu zapisujeme jemu a dědicům jeho na témž domě a místě 50 kop gr. hotových peněz, kteréž na něm míti má na ten způsob, pokudž bychom my a neb budoucí naši správcové města Prahy, týž dům zbořiti a neb jinač k potřebě města obrátiti chtěli, tehdy máme my aneb kdokoliv jiný jemu hotových 50 kop gr. dáti a téhož domu se ujíti a vedle svrchu psaného práva může dotčený mistr Mikuláš za zdravého života svého aneb na smrtné posteli své, o tom o všem řídití bez překážky všeliké.

3. Nepřesně přeloženo. V německém opisu je "... slunce svůj pravý běh vykonává v zodiaku a dvanácti znameníh."

Tomu na svědomí k listu tomuto pečeť naši městskou jsme přivěsili jenž jest dán v Praze po narození Kristovém čtrnáctistého léta a potom desátého léta v čtvrtek před sv. Havlem."

Podle připojené poznámky bylo znění vypsáno "ze starých knéh v kanceláři hořejší" 15. XI. 1628. Podepsán je Mikuláš "(Petr ??)".

Nakolik "jisté" je tedy autorství Hanušovo?

Jan Táborský přišel do Prahy r. 1519, tj. asi 29 let poté, co byl údajně orloj Hanušem vytvořen. Účastnil se astronomických přednášek Pavla Příbrama v témže roce a lze snad proto předpokládat, že ho astronomické hodiny musely upoutat spíše než kohokoli jiného. Nepodařilo se mu však nikde nalézt přeshřejší zprávu o tom kdo a kdy orloj vytvořil.⁴ Jen z doslechu od pamětníků se dozvěděl, že "orloj dělal jest nějaký mistr Hanuš okolo léta 1490".

Existence mistra Hanuše je doložena,⁵ byl orlojníkem Starého Města nepochybně v letech 1476-1497.⁶ Není vyloučeno, že spravoval orloj již o nějaký rok dříve nebo později. I když vezmeme v úvahu případ, že Hanuš nepřežil rok 1497, dělí již jeho smrt od Táborského příchodu do Prahy pouhých 22 let. O to více překvapuje Táborského nejistota v údajích o vzniku orloje i o jeho tvůrci. V ostatních zprávách, v nichž se o Hanušovi hovoří jako o horologistovi nebo zámečnickovi, nenalézáme sebemenší zmínku o tom, že by byl orloj vytvořil.

Na věži Staroměstské radnice byly již od samého počátku 15. století prosté hodiny (nazývané běžně orlojem na rozdíl od dnes vžitého významu tohoto slova). Proti Hanušovu autorství může hovořit i zpráva z r. 1437, v níž je zmínka o jakési blíže nevysvětlené "sféře" na orloji.⁷ Žádná z těchto skutečností ovšem nedokazuje, že byl orloj vytvořen již r. 1410, tuto možnost však nevyvracejí; spíše podporují domněnku, že orloj existoval již v období před Hanušem.

4. "...poněvadž žádné paměti pozůstavené není a doptati sem se toho nemohl, aby kde v které kanceláři, buďto v radě neb v ouřadu poznamenáno se našlo, kto a kterého času tento orloj jest dělal." J. Teige, Jana Táborského zpráva o orloji staroměstském, Praha 1901, str. 24.

5. J. Teige, Základy starého místopisu pražského I., Praha 1910, str. 708.

6. V. Rosický, c. d., str. 12.

7. V. Vojtíšek, Radnice staroměstská v Praze, Praha 1923, str. 129.

Dále je třeba uvážit, zda není znění listu z r. 1410 někým podvrženo. Jediným motivem, jenž by pro podvržení této zprávy padal prakticky v úvahu, by byla snaha některého orlojníka opatřit si na základě jejího znění nějaký majetkový prospěch. Zpráva obsahuje velmi podrobné údaje o materiálním zabezpečení orlojníků. Zdá se však téměř vyloučeno, aby se orlojník v období pobělohorském po všech změnách nastalých v 15.-17. století pokoušel na základě smyšlených skutečností situovaných více než 200 let zpět dosáhnout pro sebe nějaké výhody. Nehledě k tomu, musel by v městských knihách vyrobit "originál" a teprve na jeho základě ve svůj prospěch argumentovat. Na obsahu listu je patrné, že byl psán osobou znalou práva a naopak méně obeznámenou s mechanismem orloje. To by nasvědčovalo tomu, že byl list skutečně vyhotoven v udávané době na radnici Starého Města.

Konec 14. a počátek 15. století lze počítat k době počátků hodinářství u nás. Za Karla IV. je v Praze doložen jediný hodinář. Je jím císařský horologista Martin, o němž víme, že se r. 1376 zaručil za "kohosi z Kadaně příchozího".⁸ R. 1408 je uváděn horologista Mikuláš jako hodinář králův.⁹ Ten je snad v listě zmiňovaným mistrem Mikulášem, tvůrcem orloje Starého Města. Tuto domněnku posiluje skutečnost, že v této době byli hodináři stále ještě velmi vzácní. Kromě uvedeného Mikuláše jsou v Praze v prvních letech 15. století známi již jen hodináři Jan (1404) a Albert, který byl ve službách staroměstských od r. 1405. V nařezané zprávě je jmenován jako méně úspěšný předchůdce mistra Mikuláše jakýsi Albrecht. Albrecht i Albert je odvozeno od Adalbert. Jde zřejmě o tutéž osobu (používání obou forem u jediného člověka je známo i z jiných případů). Skutečnost, že list hovoří o Albrechtovi a Mikulášovi; jejichž existenci pokud jde o jména hodinářů v sledovaném období máme zjištěnu, svědčí rovněž ve prospěch předpokladu jeho pravosti.

Z popisu, který je v listu obsažen, je možno přibližně vyrozumět, jak Mikulášův orloj vypadal. Ukazoval tzv. český čas na orloji celém i hodiny nerovné. Pohybující se slunce pak zřejmě udávalo čas, to jest bylo skutečně možno určit nejen poledne a půlnoci, ale i dobu východu a západu slunce. Na sféře se pohyboval i měsíc, bylo možno vyčíst jeho fáze. Mohlo se tak dít i pouhým znázorněním vzájemné polohy měsíce vůči slunci na sféře. Zda se tehdy měsíc také otáčel kolem své osy, tak jak tomu bylo již v době před Tábořským, nevíme. Zpráva hovoří i o zodiaku. Je-li tomu tak, pak je možno říci, že se sféra orloje Mikulášova svým obsahem téměř nelišila od sféry, která byla na orloji až do doby Tábořského. Na orloji

8. Z. Winter, Dějiny řemesel a obchodu, Praha 1906, str.149.

9. V. V. Tomek, Dějepis Prahy, Praha 1871, str. 376.

je uváděno též kalendarium, o jeho podobě a umístění však nic přesnějšího nevíme.

Ze zprávy vyplývá, že Mikuláš opravoval původní věžní hodiny tím, že zhotovil nová kola "pro bicí stranu velikého orloje". Je to rovněž potvrzením toho, co již víme, že totiž hodiny byly vytvořeny dříve než orloj astronomický.

Z listu se dozvídáme, kde Mikuláš bydlel. Bylo to vedle Havelské brány, na místě bývalého příkopu opevnění Starého Města. Na které straně od brány se jeho dům nalézal, vyplývá z upřesňujících slov, že to bylo ve směru k chlebným kotcům, které se rozkládaly nejpravděpodobněji v těsném sousedství dnešního Tylova divadla. Tyto údaje vymezují pro hledaný dům území ohraničené ulicemi Na můstku, Na příkopě, Havířskou a Frovaznickou. Rovněž označení Havelské brány jako brány, "kudy se na Koňský trh jde", je v první polovině 15. století obvyklé.¹⁰

Universita Karlova, na níž se astronomii vyučovalo již krátce po jejím založení, mohla rovněž v době Křišťana z Pračatic splnit úlohu teoretického zdroje, z něhož by bylo možno čerpat potřebné astronomicko-matematické údaje.

Další pokusy o nalezení konkrétnějších zpráv o Mikulášovi z Kadaně budou vzhledem k archivním ztrátám při požáru Staroměstské radnice v r. 1945 velmi obtížné.

Všechny uvedené skutečnosti ve větší nebo v menší míře podporují předpoklad věrohodnosti nalezené zprávy. Doposud nebylo nalezeno nic, co by svědčilo o opaku. I tak bude však třeba podrobit nalezenou zprávu dalším rozborům a srovnáním.

Poznámka redakce:

V době, kdy byl nalezen zápis připisující konstrukci staroměstského orloje hodináři Mikulášovi z Kadaně a datující ji rokem 1410, pracují dva autoři - Zdeněk Horský z Historického ústavu ČSAV a Emanuel Procházka z Katedry geodzie fakulty stavebního inženýrství ČVUT - na studii o vzniku a původní podobě staroměstského orloje. Vycházejí přitom z jiných pramenů než práce Macháčkova a užívají poněkud odlišné metody. Podnětem

10. V. V. Tomek, Základy starého místopisu pražského, Praha 1866, str. 255.

pro práci byl nález rukopisné poznámky v knize Tadeáše Hájka z Hájku *Oratio de laudibus geometriae* (tiskem vyšlo v Praze r. 1557 - Strahovská knihovna, sign. FK II 62, přív., list A7 líc), připisující autorství a konstrukci orloje profesoru pražské university Janu Ondřejovu, zvanému Šindel (k textu: "Præcipuus occurit M. Johannes Ssindelius..." je připsáno: "qui horologium antiquae Præge fabricavit et errexit"), a nález rysu v pozůstalosti Romualda Božka, zachycujícího stav stroje orloje před opravou v šedesátých letech minulého století. Na základě širšího přihlídnutí k úrovni a možnostem hodinářství i konstrukce demonstračních a pozorovacích astronomických přístrojů, především astrolábu, v 15. století, docházejí autoři k závěru, že není pravděpodobné, že by v 15. století mohl hodinář sám zvládnout nejen konstrukci stroje, ale i prppočet pohybů Slunce a Měsíce po ekliptice a pohyb hvězdné oblohy, znázorněné pohybem ekliptiky, které stroj ukazoval, a že by sám hodinář mohl být autorem pozměnění konstrukce planisferia, již je na orloji užito. Proto je třeba při návrhu konstrukce orloje předpokládat účast astronoma. V další části studie autoři uvažují o možnosti, že by návrh konstrukce orloje pocházel od Jana Ondřejova, zv. Šindel, což by ovšem nutně vedlo k tomu, že aspon návrh orloje, resp. část konstrukce by byla starší než asi z r. 1490, kam konstrukci orloje klade zpráva Jana Táborského z Klokotské Hory, sepsaná v r. 1570, a také všechna novější literatura o orloji.

Možnost vročení konstrukce orloje k r. 1410, jak ji dává práce Macháčkova, bude předmětem dalšího zkoumání.